

A hisztéria kihalt, vagy nem is létezett?

Andrew Scull: *A hisztéria felkavaró története*. Holnap Kiadó, Budapest, 2013.
190 oldal

Andrew Scull az Oxford Universityn folytatott tanulmányok után a Princetonon doktorált 1974-ben. Kutatási témái között több mint harminc éve szerepel a pszichiátriai rendellenességek története. Jelenleg a San Diego-i Egyetem Szociológia Tanszékének professzora. Könyve immár több évtizednyi kutatás egyfajta összefoglalásának tekinthető.¹ A kötetet igencsak meglepő módon Lafferton Emese magyar vonatkozású tanulmánya zárja az 1880–1890-es évek hisztériakutatásáról. Lafferton Emese a Közép-Európai Egyetemen (CEU) doktorált 2003-ban, disszertációját a magyarországi pszichiátria 1850 és 1908 közötti történetéről írta.

Andrew Scull *A hisztéria felkavaró története* című könyvével, amint azt ő is állítja, igen nehéz, talán lehetetlennek tűnő feladatra vállalkozott. A hisztériának ugyanis már a definiálása is komoly problémákba ütközik. Amint Scull a 17. század elejétől szinte napjainkig nyomon követi, a 'hisztéria' kifejezés használata és a hisztéria mint diagnózis erősen függött nemcsak az adott kor orvostudományának fejlettségétől, de a társadalmi berendezkedéstől, kulturális értékektől, olykor a korabeli orvosok normarendszerétől, sőt akár egyéni érdekeiktől is.

A betegséget mint kulturális terméket Scull általában véve vizsgálja, azonban míg az organikus rendellenességeknek vannak általános szimptomái, a hisztéria sokkal nehezebben körülhatárolható jelenség, hiszen „kaméleonként képes utánózni bármely más betegség tüneteit, s remekül beilleszkedik az őt körülvevő mindenkori kultúrába”. (8. old.)

Az első alapvető probléma, mely a könyv által bemutatott majdnem négyszáz évben újra és újra felmerül, az, vajon a hisztéria testi (organikus) eredetű-e vagy sem. Ha testi okai vannak, akkor mely szerv megbetegedése okozható azért? Hogyan lehet a tüneteket enyhíteni és gyógyítani? Ha azonban nincsenek megfigyelhető szervi elváltozások a háttérben, akkor betegség-e egyáltalán, vagy valóban csupán társadalmi konstrukció? Ebben az esetben a hisztériásokat pusztán szimulánsoknak kell tekintenünk? Ezeket a kérdések nemcsak Scull, de az elmúlt századok hisztériás betegekkel foglalkozó orvosai szinte kivétel nélkül feltették maguknak. Scull oly módon igyekszik a válaszok nyomára bukkanni, hogy kronologikusan bemutatja a hisztériásként diagnosztizáltak ismérveit: kiket vélték hisztériásoknak, kik foglalkoztak velük, valamint mit sejtettek e mögött, és milyen módszerekkel próbálták orvosolni?

Scull a 17. század eleji London híres, hírhedt történetét, a kislány Mary Glover és szomszédasszonya, Elizabeth Jackson konfliktusát választotta kiindulási pontként. A fiatal Mary Elizabeth-től való félelmében vagy éppen agyfűrt módon bosszúvágytól vezérelve, az asszony jelenlétének hatására különös tüneteket produkált. Képtelen volt enni, átmeneti vakság, némaság tört rá, rohamai voltak, furcsa pózokat vett fel, s mindezekért többnyire extatikus állapotban Jacksont vádolta. Az ügy bíróság elé került, mely hosszas vita és vizsgálatok után

¹ A tárgyalt könyv angol nyelvű kiadása: *Hysteria: The Biography*. Oxford, 2009. Andrew Scullnak több könyve is megjelent korábban e témában, a teljesség igénye nélkül: *The Most Solitary of Afflictions: Madness and Society in Britain 1700–1900*. Haven–London, 1993.; Jonathan Andrewsál közösen: *Undertaker of the Mind: John Monro and Mad-Doctoring in Eighteenth-Century England*. Berkeley–London, 2001.; *The Insanity of Place/The Place of Insanity: Essays on the History of Psychiatry*. London, 2006.

Elizabeth Jacksont boszorkányság büntette miatt egy év börtönre ítélte. Habár valószínűleg korábban is voltak hasonló jelenségek, nem véletlen Scull választása. Az esetet komoly vita követte, melynek során egy igen előkelő orvos, Edward Jorden védelmébe vette Jacksont, és a kor felfogásának megfelelően Mary tüneteit a méhével kapcsolatos szervi rendellenességhez kötötte, azonban okokat nem tudott megjelölni, ahogy gyógymódot sem. Mindezek fényében a bíró hajthatatlan maradt, és elítélte Jacksont. Döntését alátámasztani látszott, hogy Mary tüneteit csak a puritánok által bevett ördögűző technika tudta megszüntetni. Noha többekben felmerült, hogy Mary esetleg szimuláns, ezt mind Jorden, mind a bíró elvetette.

Habár a neurológia mint önálló tudomány megjelenése csak fél évszázaddal később következett be, már Edward Jorden is elsősorban szervi okokra gyanakodott. A Mary Glover kontra Elizabeth Jackson eset során tehát felmerültek a lehetséges okok, melyeknek a következő évszázadokban a hisztéria jelenségét tulajdonították: valamely szerv, de elsősorban a női nemi szervek rendellenessége, vallási hiedelmek mint magyarázó tényezők, illetve a pusztá szimuláció valószínűsége. Ugyanakkor a hisztéria férfiak körében való megjelenése ekkor még váratott magára, pontosabban a felsorolt elméletek és elképzelések eleve kizárták annak lehetőségét, hogy férfiakat hisztériásokként diagnosztizáljanak.

Scull a továbbiakban igen nagy kört ír le a hisztéria 17. századi neurológiai vizsgálatától, azaz a jelenség voltaképpen megjelenésétől a modern orvostudományban egészen a 20. század második felében bekövetkezett tulajdonképpen eltűnéséig. Mindeközben részletesen bemutatja a 'hisztéria' olykor, nem meglepő módon, igencsak nehezen követhető jelentésbeli változásait, értelmezéseit és a „gyógymódokat”, melyek különböző formái vissza-visszatértek a századok során. A szót nem ritkán mintegy gyűjtőfogalomként használták, és valójában

szinte minden olyan betegséget vagy tünetegyüttest, melyre nem találtak magyarázatot, ebbe a kategóriába alá sorolták. Scull kitűnően követi nyomon és mutatja be azokat a társadalmi tényezőket és érdekeket, melyek erősen befolyásolták a hisztériával kapcsolatos elképzeléseket mind az orvosok, mind a betegek körében.

A 18. század elején frissen létrejött Egyesült Királyság egyik legnevesebb orvosa, George Cheyne egyenesen „angol kedélykór”-nak nevezte az idegek rendellenességeivel összefüggő betegségeket. Noha a betegségeket Európa nemzetei általában nem szívesen kapcsolták országukhoz, úgy vélte, az „ideges zavarok, így a melakór, a gőzölgés, a hipocondria és a hisztériás hangulatzavarok” elterjedtségének magas foka egyrészt az angol nemzet, másrészt a művelt, jellemzően a felsőbb osztályok privilégiuma. (38. old.) Cheyne konklúziója a neurológiai betegségeket illetően nyilvánvalóan nem helytálló, de Scull számára fontosabb az a jelenség, ami Cheyne érvelése mögött rejtett. Az orvosoknak ugyanis ahhoz, hogy meg tudjanak élni, szükségük volt egy minél szélesebb és minél rangosabb tagokból, családokból álló pacientúrára. Ennek sem a kialakítása, sem a fenntartása nem volt egyszerű feladat, nyilvánvalóan meg kellett felelni elvárásaiknak, s erősen javallott volt nem megsérteni az előkelő betegeket érzéseikben. Scull sokat idéz kortárs orvosok műveiből, feljegyzéseiből, így tudomást szerezhethünk Cheyne-nek ebbéli igyekezetéről is. Cheyne a hisztéria tüneteit testi rendellenességekhez kötve védelmébe vette az előkelő családokból származó betegeit, akiket sokszor vádoltak pusztá szeszélyességgel, sőt színleléssel, természetesen főként „tanulatlan” emberek. Scull nem állítja, hogy ne lehetettek volna ezek a megbetegedések valóban gyakoribbak a jobb módban élő, művelt rétegek körében, de véleménye szerint ez a teória nyilvánvalóan praktikus volt az orvosok és megnyugtató az általuk kezelt előkelő betegek számára.

Scull szemléletesen mutatja be a 19. század második, illetve a 20. század első felére virágkorát élő európai és észak-amerikai hisztériakutatást. Brudennel Carter angol háziorvos már a 19. század közepén pszichés okokat is, illetve a szexuális vágy eltitkolását, beteljesületlenségét tette felelőssé a hisztériás megbetegedésekért (nem kizárólagosan és feltétlenül), modern gondolataival mégis újfent elsődlegesen a női nemhez kapcsolva a jelenséget. Scull fontosnak tartja hangsúlyozni ezt mint a nemek közötti egyenlőtlenségek különös megjelenési formáját, mely egyszerre volt bizonyíték, illetve eszköz a kortárs férfiak kezében a nemi egyenlőtlenségek fenntartásához. Az olyan orvosok, mint Carter nemi előítéleteikkel terhelve fogadták rendelőjükben a női páciensek hadát hisztériás tünetekkel, akiket betegnek tekintettek, ugyanakkor ők is megerősítették a már meglévő előítéleteiket a nőkkel szemben ennek a meglehetősen torz mintának köszönhetően.

Amint azt Scull külön-külön fejezetben bemutatja, a „hisztériás nők” elméletet Amerikában és Európában is egy-egy jelentős történelmi esemény volt képes legalábbis megkérdőjelezni: az amerikai polgárháború, illetve az I. világháború tapasztalatai. Tábori orvosok ugyanis hisztériás tünetekkel jelentkező férfiak tömegével találták magukat szembe. A polgárháborút követően olyannyira zűrzavaros volt a helyzet, hogy amint Scull megjegyzi, „csak a véletlenül múltott, hogy valaki a neurológiai rendelők kitaró látogatója lett, vagy hirtelen egy tébolydában kattant mögötte, akarata ellenére a zár”. (66. old.) Ennek ellenére a női nemi és szaporítószervek sok orvos szemében újfent a hisztéria elsődleges felelőssévé váltak. Miután azonban a sokszor brutális eljárások (méh-, illetve petefészek-eltávolítások, a csikló kimetszése) sem orvosolták a problémákat, sokan kételkedtek a hisztéria organikus eredetében, s felmerült az is, hogy a tünetek színleltek. Scull ugyan direkt módon nem hangsúlyozza, de roppant meglepő és izgalmas, hogy a hisztéria okaira vo-

natkozóan az orvostudomány jelentős fejlődése ellenére szinte ugyanazokat a magyarázatokat olvashatjuk csaknem háromezrésszel később is, mint Mary Glover ügyében. A 19. század végéhez közeledve tulajdonképpen még mindig nem létezett széles körben elfogadott magyarázat a hisztériára, sem bevált módszer a kezelésére.

Scull egy-egy fejezetben foglalja össze Jean-Martin Charcot és Sigmund Freud munkásságát. Charcot jelentőségét főleg abban látja, hogy nem minősítette kizárólag női betegségnek a hisztériát, noha híres keddi előadásaiiban kizárólag női pácienseket mutatott be közönség előtt. További újdonság, hogy a munkások körében is igen elterjedtnek vélte a hisztériát (kemény és megterhelő fizikai munkát, illetve örökletes degenerációt sejtett a háttérben), másrészt azt nem tartotta kizárólagosan a felsőbb osztályokra jellemzőnek. A traumát mint lehetséges kiváltó okot már ő is felvetette, de a végsőkéig kitartott véleménye mellett, miszerint elsődlegesen az idegrendszerben kell keresni a hisztéria okát. Freud volt az, aki Breuerrel közösen arra a következtetésre jutott, hogy a hisztériában szenvedők „elsősorban emlékeiktől szenvednek”. (106. old.) Freud azonban újra a felsőbb osztályok betegségének tulajdonította a hisztériát, és összekötötte a tanultsággal, tehetséggel, finomsággal. Ahogyan Scull ezzel kapcsolatban epésen megjegyzi, elődeihez hasonlóan nyilván Freud is rájött, hogy páciéntúrárt szélesítendő nem árt hízelegni a jómódú betegeknek. (107. old.) Scull azt is világosan látja, hogy a drága kezelést nyilvánvalóan nem mindenki engedhette meg magának, így Freud, de Charcot vagy elődeik mintája is torzított volt, mégis abból következettek és általánosították. Azt azonban Scull nem hangsúlyozza, hogy a hisztériával foglalkozó orvosok mennyire kizárólagosan csak a saját maguk által tapasztaltakra hagyatkoztak elméleteik felállításakor, így azt is sejthetjük, hogy az orvosokkal szemben a határozottság és a rendíthetetlen önbizalom, mondhatnánk önhietség alapvető társadal-

mi elvárás volt. A könyv alapján az a benyomásunk támad, mintha a társadalmaknak vagy legalábbis néhány rétegüknek, csoportjuknak kifejezetten szüksége volt a hisztériára. A hisztériával foglalkozó orvosok többségéről Scullnak nincsen túl jó véleménye, aminek hangod is ad, elemzéseiben szinte kivétel nélkül hangsúlyozza, hogy anyagi ambíciók befolyása érvényesült diagnózisaik felállításakor, sokszor azonban a betegeket sem kíméli, akik olykor paradox módon, de mégis jól jártak betegként való kezelésükkel. Azt sem szabad ugyanakkor elfelejtenünk, hogy a hisztériásként azonosítottak többsége valóban szenvedett, és a kezeléseket sok esetben komoly fájdalommal, sőt, mint fentebb láttuk, akár csonkítással jártak.

Scull könyve utolsó fejezetében jut el ahhoz a kérdéshez, mely talán egész kutatásának alapkérdése: Hová lett a hisztéria? Miért nem találkozunk ma hisztériás nők tömegeivel a magánrendelőkben és gyógyintézetekben? Scull szerint bizonyos tekintetben természetes, hogy a tudomány fejlődésével némely betegségek eltűnnek, vagy más névvel illetjük őket, továbbá megjegyzi, hogy a pszichoanalízist napjainkban már sokan nem tartják megfelelő módszernek a hisztéria kezeléséhez. Mindemellett úgy tűnik, a 20. század második felére a hisztéria egyszerűen elveszítette funkcióját. Sem a betegeknek, sem az orvosoknak nincsen már többé szükségük rá. Szintén nem elhanyagolható tényező, hogy a színlelés gyanúja továbbra is fennáll a hisztériás tüneteket produkálókkal szemben. Scull kiemeli, hogy a pszichofarmakológia korában élünk, minden egészségügyi problémára létezik megfelelő tabletta, és talán kissé sarkítva, véleménye szerint ezzel a problémákat megoldottnak tekintik. Érdekes ellentmondás azonban, hogy a hisztériának, melynek tüneteit napjainkban szorongásos zavarokhoz kötik, tehát általánosan elfogadott, hogy pszichés oknak tulajdonítható, mégis létezik gyógyszeres kezelése is. Scullnak nincsenek illúziói, világosan látja, hogy a gyógyszer-

gyárak hatalmas bevételre tesznek szert, ugyanakkor nemcsak az orvosok, de a páciensek is hisznek a gyógyszerek hatékonyságában.

Számunkra nem marad más hátra, mint kideríteni, „hogymilyen zugokban és hasadékokban húzzák meg magukat a régi hisztéria maradványai és foszlányai”. (141. old.) Scull Charcot nyomán elképzelhetőnek tartja, hogy a hisztéria mindig is jelen lesz társadalmunkban, noha talán a kaméleonhoz hasonlóan napjainkban és a jövőben más formákat ölt majd, mint a 19. században. A 20. század második felétől a neurológusok hamar lerázzák a hisztériásokat, ugyanis nem kötik tüneteiket neurológiai zavarokhoz, a modern pszichiátria pedig szinte azonnal gyógyszeres kezelés alá vonja őket, részletes kivizsgálásukban tehát senki sem érdekelt, „a hisztériások tehát a modern orvostudomány érinthetetlenjeivé váltak”. (144. old.) Az imént idézett mondat mint konklúzió azonban nehezen érthető, a fordítás ugyanis sajnos nem elég pontos. Az eredeti szövegben a szerző úgy fogalmaz, a hisztériások maguk szembesülnek azzal, hogy érinthetetlenek, alapos kezelésüket tulajdonképpen senki nem vállalja. Úgy vélem, Scull inkább a hisztériás betegeknek ezt a keserű tapasztalatát szeretne volna itt hangsúlyozni.

A könyvet záró rész, Lafferton Emese magyar vonatkozású fejezete a 19. század végi hisztéria- és hipnóziskutatással foglalkozik. Habár a szűk keretek ellenére igen színes és izgalmas képet fest a hisztéria hazai történetéről, amint azt korábban jeleztem, véleményem szerint nem kellőképpen indokolt a tanulmány elhelyezése e kötet végén. Egyrészt erőltetettnek tűnik, hogy Scull kilenc fejezete után, melyek kerek egészet alkotnak, 10. fejezetként *Hisztériakutatás Magyarországon* címmel kapcsolódik Lafferton munkája a könyvhöz, másrészt óhatatlanul hiányérzete támad az olvasónak, hiszen a nemzetközihez képest a magyarországi történetnek csak egy apró szeletét ismerheti meg.

Lafferton célja mindenesetre alapvetően megegyezik Sculléval, hiszen a hisztéria orvosok és a társadalom általi megítélését kívánja bemutatni, emellett azonban a hipnózissal való kapcsolatát is igyekszik vizsgálni. A hazai olvasók számára izgalmas összegzést nyújt a tárgyalt korszakban nagyon is komoly magyarországi kutatások bemutatásával, összevetésükkel Scull nemzetközi példáival. Charcot-hoz hasonlóan Magyarországon is a legtöbb tudós elismerte, hogy férfiak is lehetnek hisztériások, ennek ellenére ők is női páciensekkel dolgoztak, illetve kísérleteztek. Ugyancsak elfogadták a degenerációs elméletet, mely a hisztériát jól látható testi jegyekhez, illetve az alsóbb osztályokhoz kötötte. Laufenauer Károly, Högyes Endre, Schaffer Károly és kollégái szintén hipnóziskísérleteket alkalmaztak hisztériás betegeiken. Mint azt Lafferton kiemeli, a hipnózist minden betegség gyógyításához, kezeléséhez alkalmasnak találták, hiszen a páciens olyan állapotba kerül, melynek során majdnem teljesen kiszolgáltatottá, így akár érzéketlenné is válhat a fizikai fájdalomra. Lafferton tanulmánya kitűnően mutat rá, hogy a századforduló környékén a hipnózis a társadalom szinte minden rétegében elterjedt volt, az alsóbb szinteken akár spiritizsma szeánszok formájában. Ennek fényében a kortársak is érzékelték, hogy a hipnózissal bizony vissza lehet élni. Rá-

adásul a 19. század végére több orvos is úgy látta, hogy inkább árt, mint használ a betegeknek.

A könyv végére sem válik világossá, mit is tudunk kezdeni a hisztériával, annak megjelenési formáival. Scull ezt nem is ígérte, ehelyett igen szemléletesen és alaposan bemutatta a hisztériáról alkotott képet, helyét és bizonyos mértékben funkcióját az egyes társadalmakban. Elképzelhető, hogy a hisztéria valóban nem volt más, mint társadalmi konstrukció, de ha azzá redukáljuk, akkor vizsgálандó társadalmi jelenségként kell kezelnünk. A kis Mary Glover, a viktoriánus Anglia felső középosztálybeli feleségei vagy az I. világháború „gránátsokkosai” attól függetlenül, hogy tüneteik a tudatalattira vezethetők-e vissza, vagy tudatos szimuláción alapultak-e, mindenképpen valamilyen szituációra vagy jelenségre reagáltak. Ennek fényében pedig a hisztéria akár létezett, akár nem, feltétlenül kutatásra érdemes, hiszen sokat elárul a társadalmakról, melyekben felütötte a fejét, és a bennük lévő feszültségekről. A hisztéria történetének kutatása során Scull a társadalmi egyenlőtlenségek és azok újratermelődésének színes tárházát volt képes bemutatni.

BUCHMÜLLER PÉTER